

PENKE OLGA

Faludi Ferenc nyolcadik „téli éjszakája” francia forrásairól*

Kevés, 18. századi francia forrásszövegre támaszkodó magyar szépprózai művet ismerünk, amelyben olyan sok és konkrét részletre kiterjedő utalást találhatnánk a forrásokra vonatkozóan, mint Faludi Ferenc 1776-ban írt *Téli éjszakáinak* nyolcadik részében, amelyben vidéki magyar nemesemberek azzal mútatják az időt a hosszú, hideg és sötét téli éjszakákon, hogy Párizsról, a franciák erkölcséről, szokásairól, életmódjáról szóló történeteket mesélnek egymásnak.¹ Faludi művének ebben a részében szép számmal előfordulnak francia szavak és kifejezések, amelyek általában megkönnyítik a forrásszövegek azonosítását. Tanulmányunkban két, franciából fordított szöveg forrásáról írunk. Az elsőt Faludi hosszan követi, az elejétől a végéig, néhány rész kimarad ugyan belőle, de sehol nincs félbeszakítva és fordítása meglehetősen pontos, míg a második jóval rövidebb, és a mű egészével is jobban összefonja. Természetesen egyiket sem tekinthetjük egyszerűen fordításnak, hiszen a mű egyik szereplője adja őket elő. Az első fordítás bemutatását megelőzően pontosítja az elbeszélő szerepét, aki a „frantzia” levélre az előző éjjel „akadt”, és beszélgetőtársai kérésére vállalkozik annak ismertetésére, mivel „az akkori időbéli szokása-járását Parisnak ohajt[ják] igen-is tudni”. A beszélgetéstől a fordítás jól elkülönül; a levél ismertetése a megszólítással kezdődik: „Barátom! már tiz esztendő lakosa vagyok a híres *Paris* városának...”, s a búcsú szavaival zárul: „Isten hozzád Barátom” (708, 724). Bár a szöveget már azonosították a francia eredetivel, pontosítani, illetve a korábbi feltételezéshez képest módosítani kívánjuk szerzőjét és a fordítás sajátosságait. Ugyanakkor bemutatjuk a másik szövegrész korábban nem ismert francia forrását, amelyet a Faludi művében franciául hagyott szavak alapján sikerült megtalálni. A hosszabb fordítás forrása Giovanni Paolo Marana *Lettre d'un Sicilien* című műve, amely először 1700-ban a *Saint-Evremoniana* című kötetben jelent meg, a másodiké François Gayot de Pitaval *Bibliothèque des gens de cour* című, 1723-ban megje-

* Elhangzott 2013. április 9-én az MTA Kistermében, amikor a szerző átvette a 2013. évi Faludi Ferenc Alkotói Díjat.

1 Kritikai kiadás: FALUDI Ferenc *Prózai művei*, s. a. r. Vörös Imre, URAY Piroska, Bp., Akadémiai, 1991 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 8/1–2). Tanulmány: I, 12–13; szövegkiadás: II, 708–734. Erre a kiadásra hivatkozunk a továbbiakban a szövegen belül, zárójelben közölt lapszámmal. Az idézetekben valamennyi kurzíválás az eredetit követi. – Autográf kézirat nincs, az első kiadás posztumusz: FALUDI Ferentz, *Téli éjszakák. Vagy is a' téli est időnek unalmát enyhítő beszédek*, Holta után darab írásaiból közre bocsátotta RÉVAI Miklós, Pozsony, Patzko Ágoston Ferentz, 1787. Egyéb kiadásait lásd Vörös Imre bevezetőjében: FALUDI, *i. m.* (1991), I, 13. Fontosabb még: *Téli éjszakák: Válogatás Faludi Ferenc prózai műveiből*, vál., szerk., jegyz. SZÖRÉNYI László, Bp., Magvető, 1978 (elérhető az interneten is: <http://mek.oszk.hu/07500/07553/07553.htm>).

lent anekdotagyűjteményéből származó töredék. Eredményeinkhez mindkét esetben a forrás digitalizált változata vezetett el bennünket.

Tanulmányunk első részében arra a módszertani kérdésre keresünk választ: miként lehet felhasználni a napjainkban könnyebben hozzáférhető, megbízható minőségű elektronikus kiadású szövegeket a 18. századra vonatkozó, komparatisztikai-filológiai kutatásokban, és milyen alapvető szempontokat szükséges és érdemes figyelembe venni. Ezt követően Faludi Ferenc nyolcadik „téli éjszakájának” forrásait, fordításának sajátosságait, témáinak újdonságát elemezzük, Szauder József és Vörös Imre kutatásaihoz kapcsolódva. Meg kívánjuk erősíteni a korábbi kutatásoknak azt a megállapítását, miszerint a magyar felvilágosodás korai időszakának fontos írása ez a mű, amely érdekesen kapcsolódik a 18. század hajnalán és első felében megjelent francia nyelvű írásokhoz.

A 18. századi magyar fordítások francia forrásairól

A korszak irodalmának elsődleges céljai között szerepel a legkülönfélébb ismeretek, információk és tudományos eredmények közvetítése a nagyközönség számára, ami az olvasás megszerettetésével és a szórakoztatással párosul. A cél megvalósításában számos író, kiadó, szerkesztő vesz részt, a legkülönfélébb kiadványokkal. Az európai irodalom egyik korabeli jellemzője a rövid műfajok térhódítása, amelyek a megnövekedett olvasóközönség új ízlését kívánják kielégíteni. Az olvasásszociológiai változások hátterében esztétikai fordulat, tematikai, ideológiai, formai változások találhatók. A francia kultúrában már a 17–18. század fordulóján lezajló „Régiek és Modernek” közötti vitában fontos helyet kapnak bizonyos rövid műfajok, amilyen az aforizma, a maxima, a mese, a levél. Az irodalom részét képezik a század során az újságcikkek, az enciklopédia-szócikkek; a terjedelmes, egybefüggő művek helyét lezáratlanságra utaló műfajok foglalják el, amilyen a dialógus, a „beszélgetés”, az „esszé”, a „kivonat”, de a hosszabb művek is legtöbbször önálló értéket és jelentést tartalmazó egységekre tagolódnak. A „diszkontinuitás” a szerzők filozófiáját tükrözi, s különleges vonzóerőt jelent az olvasók számára.² A folyóiratok, a vegyes gyűjteményes kötetek, az enciklopédiák századában az eredeti munkák mellett másolatok, fordítások, kivonatok, kiegészítések és töredékek sora születik és jut el különböző, nyílt vagy titkos utakon a fordítókhoz és az olvasókhoz.³ A 18. századi magyarországi könyvgyűjtemények jellegzetességei között már megfigyelhetők ezeknek a tendenciáknak a tükröződései: a „vegyes” kötetek és a

2 A témáról lásd *Brièveté et écriture* címmel a *La licorne* különszámát (Poitiers, 1990) és a *De la brièveté en littérature* c. kiadványt (Poitiers, 1993). Lásd még: Annie BECQ, *La querelle des Anciens et des Modernes et l'émergence de l'esthétique française moderne = Lumières et Modernité de Malebranche à Baudelaire*, Orléans, Paradigme, 1994, 13–33; Uő, *La réflexion sur la poétique en France au XVIIIe siècle = Histoire des poétiques*, eds. J. BESSIÈRE, E. KUSHNER, R. MORTIER, J. WEISGERBER, Paris, PUF, 1997, 219–237.

3 A folyóiratok kivételes szerepéről: Jonathan ISRAEL, *Lumières radicales (1650–1750)*, Amsterdam, Éditions Amsterdam, 2005, 187–193.

levél műfajába sorolt művek kivételesen nagy arányban fordulnak elő.⁴ A fenti változások a francia irodalmat ismerő magyar írók műveiben is jelen vannak, leggyakrabban éppen a fordításokban, amelyek nagy része kéziratban marad, és másolatokban vagy levelekben terjed. A nyomtatásban megjelent korabeli magyar vegyes kötetek közül legismertebb Bessenyei György *A Holmi* című, 1779-ben kiadott műve, melyben az eredeti írások mellett francia írók leveleinek, műveinek töredékei jutnak el fordításban az olvasókhöz.

A francia források feltárását megnehezíti, hogy a 17. században a „szerzőség” nem mindig fontos az alkotóknak, különösen a magasabb társadalmi osztályokban. Mme de Sévigné példája ismert, de Saint-Évremond is hasonlóan gondolkodik, aki Faludi műve francia forrásainak kérdése kapcsán kerül szóba. Gyakori az anonim kiadás, amely kivételesen megnehezíti a szerző azonosítását. Ez a helyzet csak a 18. század második felében változik meg, s több magyar író, így például Kazinczy Ferenc Rousseau példájára hivatkozik majd, aki ettől a gyakorlattól nemcsak eltér, de el is ítéli azt.⁵

A korabeli szövegközlési sajátosságok is sokszor elrejtik vagy bizonytalanra teszik a forrást. Jó példa erre a Mindenes Gyűjtemény. E folyóirat mintegy kétszáz oldalon át közöl fordításokat egy fél évszázaddal korábban megjelent francia folyóirat cikkeiből, számos francia nyelvű idézettel, műcímmel, pontos évszámmal, a szerző nevével (lévén könyvismertető folyóiratról szó). Mégis majd’ két évszázad és a véletlen kutatói szerencse kellett feltárásukhoz, talán azért, mert a fordítások valójában a folyóiratból később készült gyűjteményes kötetből („kivonatból”) származnak. Az azonosítást követően a szerkesztő, Pézseli József által használt könyvet is sikerült megtalálni az Akadémiai Könyvtárban, amelyben kijelölte a lefordítandó cikkeket.⁶

Szintén figyelembe kell venni a források kutatása során, hogy ebben a században a francia nyelvű könyvek és folyóiratok száma jelentősen emelkedik, gyakran adják ki azokat Európa különböző városaiban (Amszterdamban, Hágában, Genfben, Bécsben stb.), miközben megnő a nagyobb nyilvánosság számára elérhető könyvtárak szerepe, és a magyar író-emberek is többet utaznak külföldön, mint korábban, ezért nehezebb követni azt, hogy milyen könyveket forgathattak vagy használhattak, amikor fordításaikat készítették. Faludi Ferenc forrásainak elemzésekor fontosak az említett tényezők, hiszen szerzőnk Rómában töltöt évet 1741 és 1746 között, és az sem elhanyagolható, hogy 1759 és 1773 között a jezsuiták pozsonyi könyvtárát igazgatja. A *Téli éjtszakák* elemzett része is utal a korabeli olvasási szokásokra. Amikor a „Nyolcadik éjtszaka” elbeszélője, Hollósi felajánlja barátainak, hogy egy „frantzia” levél alapján

4 Francia–magyar vonatkozásban mutatja be a kérdést a korabeli magyar könyvgyűjtemények elemzésén keresztül GRANASZTÓI Olga, *Francia könyvek magyar olvasói 1770–1810*, Bp., Universitas, 2009, 215–223.

5 „A bestületes ember magáénak vallja azokat a’ könyveket, a’ mellyeket ki-ád; azt mondja Rousseau” idézi Kazinczy az *Orpheus* bevezetőjében (1790) Rousseau *Nouvelle Héloïse* c. regényének bevezetőjét: *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001, 10.

6 PENKE Olga, A Mindenes Gyűjtemény egyik forrása: az *Esprit des Journalistes de Trévoux*, MKsz., 104(1988), 248–273. Lásd még Uő, *L’importance des « extraits » dans la diffusion des idées des Lumières françaises en Hongrie au XVIIIe siècle*, Dix-huitième siècle, 26(1994), 389–400.

bemutatja a párizsi szokásokat és erkölcsöket, barátai örömmel fogadják a „módiás” város „tsúfos” bemutatását, vagyis a divatos város kritikáját, mivel már sokat hallottak a témáról: „eleget hordják füleinkbe, a kik onnan érkeznek; és a hónapos hírek-is bőven tudósítanak” (708).

„Keverék írások” – a vegyes vagy gyűjteményes kötetek sajátosságai

Faludi szövege következtetni enged a felhasznált kiadvány típusára: az elbeszélő Hollósi „keverék írások” között, azaz vegyes gyűjteményben találja a levelet. A keletkezés éve az egyetlen évszám a szövegben: „1725-ben írta egyik jó akarója a másikának *Parisbul*” (708), amellyel a Párizs-képet a Régensség utáni évek idejére teszi. A lefordított eredeti szövegben említett évszám azonban jóval korábbi: 1692, amely XIV. Lajos uralkodásának utolsó időszakát idézi. Pedig Faludi fordítása „gondos, rendkívül finom fordítás”, ahogyan azt Szauder József megállapítja.⁷ Az évszám megváltoztatása szándékosnak tűnik, így viszont módosítanunk kell azt a megjegyzését, miszerint a forrás Párizs-képe a 18. század elejét mutatná be. A változtatásnak több oka lehet, véleményünk szerint főleg Faludi elbeszélési technikájával, szerkesztési elképzeléseivel, valamint a felhasznált különböző források kronológiai összehangolásával hozható kapcsolatba. A vendéglátó Hollósi barátait feltehetően olyan ismeretekkel akarja szórakoztatni, amelyek saját élményeikhez közel állnak. Konkrét történelmi eseményt nem említ a szöveg, s mivel a Napkirály uralkodása utolsó évtizedében Párizs jelentősége már felerősödött Versailles-jal szemben, a változtatás nem zavarja a történelmi hűséget. A fordításból kimarad az egyetlen szövegrész, amely az évszám megváltoztatása miatt elvesztette történelmi aktualitását: benne a levél írója a XIV. Lajos háborús politikájától sokat szenvedő franciáknak és egész Európának békét kíván, közvetlenül a búcsúzó formulát megelőzően (724). Talán annak is van jelentősége, hogy Montesquieu hasonló látásmódot követő *Perzsa levelek* című regénye az 1720-as évek elején jelent meg. A „nyolcadik éjszaka” utolsó részében található szövegrészhez felhasznált másik francia forrás, Gayot de Pitaval *Bibliothèque des gens de cour* című vegyes kötete is 1723-ban jelent meg, így a két forrás időben közelebb kerül. Érdeemes volna megvizsgálni a két rész közé ékelt, földrajzi-statisztikai jellegű szöveg forrásait is, amelynek német szerzőit is megemlítik a beszélgetők, s amelyben Párizson kívül más európai városokra és a korabeli ismert világra kiterjedő demográfiai, várostörténeti, gazdasági stb. adatok találhatók, így talán jobban tudnánk értelmezni Faludi szándékát.⁸

7 SZAUDER József, *Faludi udvari embere*, Pécs, Dunántúli Pécsi Egyetemi Nyomda, 1941, 28.

8 Két német szerző nevét említi Hollósi a beszélgetésnek ebben a részében: „Heppelius” (a szövegvariánsban: „Happelius”) és „Danner János bécsi szerzetes” nevét. Utóbbi a kötet névmagyarázata szerint „Johann Baptist Danner osztrák teológus, egyházi író, XVII. v. XVIII. sz.” Előbbiről a kiadás ennyit közöl: „Faludi szerint egy Rómáról szóló munka szerzője.” (FALUDI, *i. m.* [1991], II, 727, 1122, 1127.) Talán Happeius Everhardus Guerneros, vagyis Eberhard Happe (1647–1690), akinek *Kern-Chronica der merckwürdigsten Welt- und Wunder-Gehischte* c. történeti összeállítása Hamburgban jelent meg 1690-ben, kompilátorként népszerű kiadványok számára dolgozott, nevéhez több mű is fűződik.

A 17–18. századi írók filozófiai és műfaji okok miatt egyaránt kedvelik a gyűjteményes köteteket, amelyekben az összegyűjtött írások mozaikszerű, egymással kiegészíthető képet adnak, így az állandóan mozgásban levő, komplex, ellentmondásoktól sem mentes világot mutatják be. A kötetekben az egyes szövegek sorrendje is némileg véletlenszerű, ugyanakkor az írások sajátos jelentést is kapnak helyzetüknek megfelelően. Szerzők és kiadók is készítenek ilyen köteteket, a közölt szövegek előtt a szerző neve gyakran nem szerepel. A kiadványok általában különböző írók műveinek kompilációi, de lehetővé teszik egy szerző műveinek, szövegvariánsainak közlését is, az olvasónak szabadságot biztosítva az értelmezésben. Utóbbira Voltaire példáját említjük, akinek műveiből talán a legtöbb ilyen kiadás készült a korban, és aki szívesen adta a *mélange*, a *recueil* vagy a *lettre* címet ezeknek a köteteknek. A közelmúltban újra kiadott *Recueil de pièces fugitives en prose et en vers* című kötete történeti műveiből, leveleiből, ismert verseiből közöl részleteket, és a szerző nevére így utal: „par M. de V***”. A kiadói bevezetőben mentegetőzést találunk, mely szerint a közölt szövegek talán nem is pontosak, mégis remélhető, hogy a hozzáértő olvasó számára tanulságosak lesznek. Voltaire néhány, a cenzúra által keményen bírált művét adja itt közre, amelyek önállóan nem jelenhettek meg, csak szétszórtan, főleg folyóiratokban láttak napvilágot a kötet 1739-es megjelenését megelőzően. A szövegek együttes megjelenése nagy visszhangot kapott.⁹ A magyar felvilágosodás korából Bessenyei György *Futó darabok* (1777) és *A Holmi* (1779) című művei mutatnak párhuzamos vonásokat, utóbbinak több, erősen eltérő változata maradt ránk.¹⁰

Faludi a *Téli éjtszakák* nyolcadik részének mindkét francia forrását vegyes gyűjteményes kötetből meríti. A hosszabban követett fordítás, a *Lettre d'un Sicilien* először a *Saint-Evremoniana* című gyűjteményes kötetben jelent meg, alcíme: *Recueil de diverses pièces curieuses. Avec des pensées judicieuses, de beaux traits d'histoire, & des remarques très utiles, de Monsieur de Saint-Evremond*. A kiadó bevezetőjében úgy fogalmaz, hogy az itt leírtakat Saint-Évremond-tól hallották. A filozófus azonban egy levélben cáfolta, hogy a kötetben szereplő írások megszületésében bármilyen szerepe is lett volna.¹¹ A mű 1700-as kiadását követően többször megjelent a 18. és a 19. században, különböző kiadási helyekkel. A kötet vegyes műfajú, versek és prózai írások váltakozva szerepelnek benne. A cím az olvasónak egyaránt sugallhatja, hogy a megnevezett író műveit tartalmazza vagy hogy az ő stílusában, az ő szellemében fogant írások gyűjteménye. Saint-Évremond (1614–1703) ezekben az években jól ismert, nagyra becsült író, szabadgondolkodó és epikureus hírben állt, akinek a francia politikát bíráló írásai miatt Angliába kellett menekülnie. A római filozófusokról és a római nép erkölcséről készült

9 *Recueil de pièces fugitives en prose et en vers, par M. de V**** [Voltaire], eds. Oliviet FERRET, Myrtille MÉRICAM-BOURDET, Publication de l'Université de Saint-Étienne, 2012, 23. „Avis des éditeurs.”

10 A kritikai kiadás három szövegváltozatot ad közre: BESSENYEI György, *A Holmi*, s. a. r. BÍRÓ Ferenc, Bp., Akadémiai, 1983 (Bessenyei György Összes Művei). Ezt követően még egy változat előkerült: SZILÁGYI Ferenc, *Bessenyei megtalált Ósholmija*, ItK, 94(1990), 256–271.

11 François MOUREAU, *Le théâtre des voyages: une scénographie de l'Age classique*, Paris, PUPS, 2005. Saint-Évremond levelét idézi, amelyet a könyv megjelenését követően írt: 206.

műve Montesquieu-t is megihlette.¹² A 18. századi francia morálfilozófia előkészítőjének tekintik.

Ki volt Marana, és miért fontos a Lettre d'un Sicilien?

A *Lettre d'un Sicilien* valóban nem Saint-Évremond műve, szerzőjének Giovanni Paolo Maranát tartjuk, ezzel eltérve a Faludi forrásaira vonatkozó korábbi feltevésektől. A Faludi művének forrását először kutató György Lajos 1941-ben a mű kompozícióját egy hasonló című spanyol novelláskötetre vezette vissza, de három „éjszakának”, köztük a nyolcadikénak francia forrásait egyáltalán nem tárta fel.¹³ Szauder József ugyanabban az évben rábukkant a nyolcadik éjszaka egyik francia forrására Firenzében a *Saint-Evremoniana* című gyűjteményes kötetben. Tudatos kutatással jut eredményéhez: olasz szerzőre gyanakszik, de francia nyelvű műre. Montesquieu *Perzsa leveleit* megelőző, rokon ihletésű „utazási” levelet keres, amelyben Párizst egy másik országból érkező író bírálja. Paul Hazard *La crise de la conscience européenne* című művének értelmezése vezeti el a szöveghez, amelyet a monográfia alapján ír le. Azonosítja Faludi forrását a *Lettre d'un Sicilien* című művel, amelyet Hazard Giovanni Paolo Marana műveként nevez meg. Ezen a ponton azonban eltér tőle, s arra a megállapításra jut, hogy Maranának nincsen ilyen műve: „Mikor Firenzében a Biblioth. Nazion. Centr.-ban megtaláltam a »Lettre d'un Sicilien«-t (az 1710-i roueni *Saint-Evremoniana* kiadásában) bebizonyult, hogy a párizsi levél egy Charles Cottolendi nevű francia írónak műve és se Saint-Evremond-hoz, se G. P. Maranához nincs semmi köze”.¹⁴ Milyen bizonyíték alapján jut a Paul Hazard-étől eltérő eredményre? Az általa használt kötet nem közli sem a szerző, sem a szerkesztő nevét, de benne kézzel írva megtalálja Cottolendi nevét. Szauder rendkívüli alapossággal bizonyított állítását, amely tíz meggyőző szövegösszevetést tartalmaz Faludi fordításával, azóta senki nem vonta kétségbe. A kritikai kiadásnak ezt a részét gondozó Vörös Imre is rá hivatkozik.¹⁵ Charles Cottolendi (vagy Cotelendi) azonban a kötetnek mai tudásunk szerint a kiadója volt, a *Lettre d'un Sicilien* pedig megbízható könyvészeti adatok szerint egyértelműen Giovanni Paolo Marana írta.

Marana írását nagy kritikai apparátussal adták ki a 19. században, amikor a Párizs-leírások – köztük a korábbi művek is – igazán divatossá váltak, egy tíz részből álló gyűjtemény kilencedik részeként. Ez ma elektronikus formában olvasható több forrásközlésben, így a Bibliothèque Nationale megbízható szövegkiadásai között, amelynek alapján könnyen összevethetők a Szauder József által idézett francia szövegrészek a gyakorlatilag reprintként megjelenített művel, s megállapítható, hogy teljesen azonos írásról van

12 *Jugement sur Sénèque, Plutarque et Pétrone* (1664); *Réflexions sur les divers génies du peuple romain* (1663).

13 Antonio de ESLAVA *Noches de Inverno* (1609) c. keretes novellafüzérért említi a szerkezet és az első részek forrásaként, de az utolsó részeknél „ki nem derített” francia forrásokról beszél. GYÖRGY LAJOS, *A magyar regény előzményei*, Bp., MTA, 1941, 261–262.

14 SZAUDER, *Faludi udvari embere*, i. m., 26–32.

15 FALUDI, i. m. (1991), I, 13. Lásd még: VÖRÖS IMRE, *Fejezetek XVIII. századi fordításirodalmunk történetéből*, Bp., Akadémiai, 1987, 100.

szó. A kiadás tudós szöveggondozója sok információt közöl, amelyeket érdemes Faludi fordítása kapcsán átgondolni.¹⁶ Már ő is feltételezi az azóta bebizonyított tény, miszerint a *Lettre d'un Sicilien* Marana műve, amely először 1700-ban, a szerző neve nélkül, a *Saint-Evremoniana* című kötetben jelent meg. A *Levélnék* másik kiadása is van a 18. században, amelyben különállóan jelenik meg, anonim kiadásban; a művet jelenleg az ő neve alatt tünteti fel a Bibliothèque Nationale katalógusa, így hivatkoznak rá a tudományos kutatásokban. Utóbbiak utalnak a szerzővel kapcsolatos bizonytalanságokra, és Cotolendi szerepét, félreértésekre alkalmas adó bevezetőjének cáfolatát is tartalmazzák.¹⁷

Bár Marana alakját még mindig némi bizonytalanság veszi körül, egyéb művei, stílusa és életrajza egyértelműen bizonyítják, hogy ő a „párizsi levél” szerzője.

Giovanni Paolo Marana (1642?–1693) genovai nemes, történetíró, egyes életrajzírói szerint kalandor. Mindenesetre városában öt év börtönbüntetést szenved egy összeesküvésben való részvétel miatt. Szabadulása után elmenekül, és Franciaországban él XIV. Lajos udvarában 1682 és 1689 között, ahol történeti műveket ír, többek között a „nagy” királyról. Olasz menekültként tartózkodik a francia udvarban, XIV. Lajos kegydíján,¹⁸ amely azonban a király hadi manőverei következtében megszűnik (erről a *Lettre* Faludi által lefordított szövegrészlete is árulkodik, amennyiben elfogadjuk, hogy a levél írója részben saját portréját, élményeit festi meg¹⁹). A történetírás mellett az episztola művelője, szellemes, filozofáló író, Saint-Évremond-hoz hasonlóan Senecát kedveli; műveit börtönevei alatt fordítja. Leghíresebb írása az 1684-ben Párizsban megjelent, ugyancsak levelekből álló *L'Espion du Grand Seigneur dans les Cours des princes chrétiens* (Cotolendinek e mű 1715-ös megjelentetésében is volt szerepe). A Faludi által lefordított *Lettre d'un Sicilien à un de ses amis* című mű a 17. század második felétől kezdve jellemző módon, idegen szemmel mutatja be Párizst. Marana ráadásul saját tapasztalatait írhatta le. Feltehetően már azért sem tulajdonítják neki az anonim művet, mivel a Párizsban udvari kegydíjat élvező szerző a városról és lakóiról erősen gunyoros hangvételben fogalmaz, emellett a Saint-Évremond névéhez asszociált kiadás is szerepet játszhatott. Műveinek kézírata nem ismert; az eredetileg olasz nyelvű írások francia fordítását támogatójának, a diplomata François Pidou de Saint Olonnak tulajdonítják. A *L'Espion turc* mellett a *Lettre d'un Sicilien* is Montesquieu *Perzsa leveleinek* gondolati forrásai

16 Giovanni-Paolo MARANA, *Lettre d'un Sicilien à un de ses amis*, introd. et notes par l'abbé Valentin DUFOUR, Paris, A. Quantin, 1883 (Collection des anciennes descriptions de Paris, 9). A feldolgozott könyv jelzete: Bibliothèque Nationale de France, 8-Z Le Senne–5108, elektronikus változat: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k108795j/f27.image> (2007.12.19).

17 Elektronikus kiadásai közül a cím változatainak közlése, a téves szerzői megnevezés, valamint Cotolendi nevének a címlapon kézírással való feltüntetése miatt érdekes megemlíteni az 1701-es amszterdami kiadást. A kötet címe: <http://openlibrary.org/books/OL19370298M>. *Saint-Evremoniana ou Recueil [i.e. Recueil] de diverses pièces curieuses. Avec des pensées judicieuses, de beaux traits d'histoire, & des remarques très utiles, de Monsieur de Saint-Evremond*. A szöveg címe: *Traduction d'une lettre italienne écrite par un Sicilien à un de ses amis: Contenant une critique agréable de Paris*.

18 A Napkirály Genovával kapcsolatos politikája indokolja az önkéntes száműzetés helyének választását. Vö. Olivia AYMÉ, *La fortune littéraire de l'Espion du Grand Seigneur et ses relations secrètes de G. P. Marana*, http://www.septet-tractologie.com/wp-content/uploads/2013/01/15_articleAyme.pdf.

19 „Az udvar megbecsült szép pensioval; de a had el kapta.” (710.)

között értékeli, amely jelentősen hozzájárult Marana műveinek utóéletéhez.²⁰ Ezek az információk jól mutatják, hogy nem egy ismeretlen szerző munkáját fordítja Faludi, hanem a kortársak érdeklődését elnyert íróét.

Párizs város „kormos” tükre

„Ki tehet róla: a tükör azt mutattya, a mi előtte vagyon...” – mondja Hollósi, amikor a francia nyelven olvasott levél ismertetését befejezi. Mit is mutat a tükör? Csodálattal vegyes kritikát: Párizs az új Babilon – számtalan „gyönyörűségét” nehéz megismerni (708). Őszinte ámulatba ejtik a kertek, „mellyeknek talán mássa nintsen *Európában*” (709). Ettől eltekintve minden leírásba kritika, gúny vegyül. Már a Tuilériák kertjének dicsérete sem mentes teljesen az iróniától: szépsége és kulturális szerepe mellett, amelyek közül az újságok árusítását is megemlíti, megjegyzi, hogy kizárólag a nemeseknek van joga ide belépni, és hogy a nők itt mutatják be pompás ruháikat. A város életét mozgalmasnak és érdekesnek írja le, de a kellemetlenségeket hangsúlyozza: többször visszatér az utcai árusok, a kofák kiabálására, a lovak, kocsik elviselhetetlen zajára, a lakajok szemetelenségére, a vakok, kéregetők sokaságára, a harangok fülsiketítő zúgására. Bírálatai tartalmazzák a mai kutatások szerint az olasz szerzők által írt Párizs-bemutatók korabeli sajátosságait, amennyiben saját hagyományait, a megszokott klímát és életmódot hiányolják, és bírálataikban a drágaságot, a zajt, a képmutatást emelik ki.²¹ A parkok mellett a Szajna szerepét hangsúlyozza a város életében: vizét árusítják, hídjai boltokkal vannak zsúfolva. Az életmód leírását hasonló kettősség jellemzi: bemutatja a pompát, a ceremóniákat, a divatos és drága ételeket és italokat (füge, narancs, citrom, csokoládé, tea, kávé). Különösen a kávé fogyasztását tartja nevetségesnek, amelyet még „szomorúság” ellen is hatékonyan tartanak (724). „Módíró!” beszél a kenyérről írva, a nevezetes francia borokat sem dicséri, a jóhiszemű fogyasztó becsapásáról szól, a borok felvizezéséről. Kritikával illeti az ügyvédi tevékenységet, a könyvtárak az írók hiábavaló vitáinak bírálatára ihletik, a piacokról írva a tolvajok működését részletezi. Az orvosok tudatlanságát hangsúlyozza, akik itt épp úgy „ölik az embereket, mint másutt” (719). A papokról kíméletesen fogalmaz, de a hívők áhítatosságát képmutatásnak tartja. A katonákban a pompa kedvelését figurázza ki: „A Frantzia katona még a halálnak kaszája alá-is vigan indul” (720). Többször visszatér a „Dámák” szokásaira. Általánosításában is befeketíti a franciákat, akiket udvariasnak, de képmutatónak, állhatatlannak és pompakedvelőnek ítél (708–724).

20 Például a Párizs-leírások vagy a szélsőségesen változó szokások, divatok esetében: MOUREAU, *i. m.*, 207–212 (pl. 99. levél). A kritikai kiadás csak a *L’Espion turc* című mű hatását dokumentálja a 15, 18, 22, 27, 33, 36, 49, 55. és 109. levelek esetében. Lásd MONTESQUIEU *Œuvres complètes*, I, *Lettres persanes*, eds. Jean EHRARD, Catherine VOLPILHAC-AUGER, Oxford, Voltaire Foundation, 2004. HOPP Lajos is Marana *L’Espion turc* c. művének műfaji rokonságát említi Mikes *Törökországi leveleivel* (Zolnai Bélára hivatkozva): *A Törökországi levelek és a Perzsa levelek*, ItK, 71(1967), 66.

21 Annick PARDAILHE-GALABRUN, *Les déplacements des Parisiens dans la ville aux XVIIe et XVIIIe siècles: Un essai de problématique*, Histoire, économie, société, 1983/1, 207, 226, 244.

A levél ismertetését Hollósi így fejezi be: „És a többi – másszor mást, Isten hozzád Barátom” (724). A *Lettre d'un Sicilien* első kétharmadát folyamatosan követi, a végén azonban sok részt kihagy, összevon, és a tematikailag tagolt eredeti szöveg egyes részeit is átrendezi. Két hallgatója (Szilágyi és Báthori) elégedett, ő azonban fontosnak tartja, hogy kiegészítse ezt a személyes jellegű bemutatást általánosabb ismeretekkel. Más szerzők műveit felhasználva – itt utal a korábban említett két német szerzőre – felsorolja a főbb épületeket, beszél a francia intézmények és a gazdaság működéséről. A személyes és szubjektív Párizs-képet általánosabb földrajzi és „statisztikai” adatokkal árnyalja, amelyek lehetővé teszik, hogy hallgatói más európai és ázsiai országokkal és (fő)városokkal is megismerkedjenek, s megfelelőbben tudjanak véleményt formálni. Kiegészítéseinek sorát a párizsi nők divathóbortjáról szóló résszel fejezi be, a másik francia forrást lefordítva. Az utóbbi szöveget már csak egy rövid, hadtörténeti jellegű európai kitekintés követi, ezzel zárul a „Nyoltzadik éjszaka” és egyben az egész mű.

Hűség és eredetiség a fordításban

„A levél más úton járt, én-is máson” – mondja Hollósi (731). Kijelentésének megfelelően nem lehet szó az eredetinek „pontos, mondatról mondatra készült visszaadásáról”, ahogyan Szauder József megállapítja.²² Az elbeszélő változtatásokról beszél, amelyek részben a stílust érintik: az eredeti „sebes lobbanó-elmével” van írva, a témák sorrendje sem mindig elfogadható számára, és még azt is hozzáteszi, hogy érdekesebb lett volna „egynehány aprólékokat” kihagyni és helyettük másról írni (724). Ennek megfelelően bizonyos részek el is maradnak, azonban a fordításba nem told be idegen vagy akár saját szöveget, kiegészítései a levél folytatásaként olvashatók.

Azoknál a szövegrészeknél ad pontos fordítást, ahol a levél írója saját életéről és Párizs város lakóinak szokásairól, életmódjáról, gazdagságáról és szegénységéről, étkezéséről, vagyis mindennapi életéről van szó, vagy ahol a város hangulatát idézi fel az eredeti mű. Láthatóan érdekesnek tartja, hogyan lát az „idegen” szem, milyen véleményt alkot egyik nemzet a másikról. Két példát idézünk a szövegkövető, érzékenyen megfogalmazott fordításra, ahol ugyanakkor a fordító elsősorban az érthető, szép stílus követelményét tartja szem előtt, ezért a hosszú francia mondatok néhány mellékmondatát elhagyja, illetve rövidebbre tördeli azokat. Az első Párizs hangulatát idézi; érdekessége, hogy az eredeti szöveg mondatainak sorrendjét felcseréli a fordító (mivel abban a második mondat előtt egy közbeékelés megszakítja a leírást), a fordítás így a vonzóan mozgalmas város fülsüketítő zaját folyamatosan erősíti fel:²³

Nem különben hatalmas száma vagon itten a tornyoknak, és benne a harangoknak;
ezeknek egybe zengése úgy lármáz a levegő égben, és úgy meg járja az embernek fejét,

²² SZAUDER, *i. m.*, 28.

²³ „Les cris de Paris” – a reneszánsztól kezdve Párizs egyik toposzának, jellegzetességének tartják. Vö. MARANA, *i. m.*, 12–13.

hogyan nem bir magával. Tudd hozzá: azoknak rikoltásit, a kik az utzákat járják, és ki sajtyát, ki tejét, ki gyümölsét, ki fővényét, ki söpreit, ki halát, ki vizét, ki rongyát teli torokkal kiáltya-ki, és árúllyá. Ez az előb'iekkal egyetemben oly alkalmatlanná teszi a helységet, hogy az anya szült siketek, ha eszekkel fel tudnák venni, nem ohajtanák könnyen a hallomást. (711.)

A másik példában is rövidebb mondatokra tagolja a szöveget, miközben egy szó betoldásával („szerelmes”) és a szöveg végén található felsorolással egyénire formálja, amely így a franciákban az állhatatlanság és a divatozás bírálata mellett a haza szeretetét hiányolja:

A nyughatatlanság ötödik *elementoma* a Frantziának: e-nélkül nem lehet. Fölöttéb' gyönyörködik az uyságokban, és nagy heveskedve megkivánnya. Leg kedvesebb barátyját-is hamar megunnya, és arra törekedik; hogy meg vállyon tőle; azon időben hozzá szokik a hideghez és meleghez; hol így, hol amúgy öltözik, mind színére, mind *módiára* nézve. Még szerelmes hazájokat-is hamar meg útállyák; azért ki *Asiába*, ki *Affricába* elbújdosik; a Spanyolokhoz ritkábban, Olasz Országba gyakortább, és más idegen földre-is tsak azért, hogy uy-világot, uy szokást lássanak, uy eget szijanak. (714–715.)²⁴

Lerövidíti az öltözködési furcsaságokról és a szerelemről írtakat, de a legfeltűnőbb kihagyásokkal a francia nők erkölcsseit bíráló részeknél találkozunk, ahol a házasságtöréseket, a gyermekek elhanyagolását rója fel nekik az eredeti írás. A franciák, főleg a nők csapodárságát a szerelemben, hűtlenségét a házasságban Montesquieu *Perzsa levelei* is több esetben bírálják.²⁵ Hollósi szerepével, egyéniségével azonban ellenkezőnek ezek a kemény bírálatok, a *Lettre*-ben feltűnően gyakran visszatérő téma sokkal jelentéktelenebb a fordításban. Az elbeszélő fel is hívja az eltérésre a figyelmet: „szántszándékkal nem emlétem; nem fér pennámhoz” (714).

Marana műve játékosan indul, lezárása erősen szatirikus, míg a fordításban a kritika kevésbé hangsúlyos. A *Lettre* a divat mániáját bírálva zárul; Faludi ezt a gondolatot nagyon érzékenyen fordítja, de árnyaltabban mutatja a jót és a rosszat.²⁶ Nem is ezt a

24 *Uo.*, 24. Teljes terjedelmében idézzük a fordításnak megfelelő francia szöveget, melynek alapján képet alkothatunk a hűség és eredetiség kettősségétől: „La légereté est le cinquième élément des François, ils sont amateurs des nouveautés, et ils font tout ce qu'ils peuvent pour ne pas conserver long-tems un ami. Ils s'accomodent en même temps du froid et du chaud : ils inventent tous les jours des modes nouvelles pour s'habiller; et s'ennuyant toujours de vivre dans leur País, on les voit aller tantôt en Asie, et tantôt en Afrique, peu en Espagne, plusieurs en Italie et en une infinité de País différens, seulement pour changer de lieu et pour se divertir.”

25 Például az 55. levélben Marana levelére emlékeztető, szinte szövegszerű egyezéseket találhatunk.

26 MARANA, *i. m.*, 64. „C'est la mode qui est le véritable démon qui tourmente toujours cette nation.” A fordító a mondatot kiegészíti, miközben összevonja és lerövidíti a *Lettre* több bekezdését: „Tudniilik a *módi* az a kerengő ördög, melly a Frantziákat meg szállotta, és gyötri: a *módi* szabja a köntöst, igazgattya a szakáts kanalát, vezérli az embernek külső maga viselését, köti, bontya a barátságot, és minden nap más tündér uyságra virraszt...” (720). A *tündér* szó jelentése 'szeszélyes, állhatatlan' – vö. FALUDI, *i. m.* (1991), II, 1169 (Szójegyzék).

gondolatot helyezi szövege végére, hanem a csokoládé, a kávé és a tea hóbortos kedvességét gúnyoló bekezdést, amely igazi csattanó lehetett Hollósi barátainak és a korabeli magyar olvasóknak (724).

Gayot de Pitaval műve és a szépségtapaszk divatja

Láttuk, hogyan igyekszik Faludi a francia eredetihez képest kímélni a nőket, inkább csak csipkelődik velük, ahogyan az egyik beszélgetőtárs megfogalmazza: „tsípössen tapogattya” őket. A nyolcadik éjszakában egyébként nem szerepel az egyetlen női beszélgetőtárs: Camilla (csak a harmadikban és a negyedikben), viszont jelen van Szilágyi, a férje, aki a csúfondáros élcélődést „mulatságosnak” tartja és jó „letzkének” felesége számára, mivel „maga viselésére nézve, eő benne-is vagyon valami *Frantzia vér-szem*”²⁷ (724). Megjegyzésére válaszol Hollósi: „juttassa az Ur eszembe, vége felé beszélgetésünknek; olyasrul fogom tudósítani, a mellyet ritkasága miatt bé fogja hordani titkos Cancelláriájába” (724). Ezek a szavak, amelyek rögtön a *Lettre* fordítását követik, már a második francia fordításra utalnak. A tudatos gondolati kapcsolást és a gondos szerkezeti megformálást mutatja a fordítás bevezetése, amely – a földrajzi jellegű hosszabb leírásokat követően – visszatér a levélhez:

[...] a ki a levelet írta, nem sokat hibázott, benne-is, másott-is olvastam, magok sem tagadják a *Frantziák*; hogy udvariások, büszkék, kérkedők, nyughatatlanok változók, tekergek. A *Dámák* pompássak, fenn tartók, bátrak, tsintalanok; két féreg rágja a sziveket, a szerelem, és a módi tzifraság. Ebbe már annyira el bolondultak, hogy a *mouches* vagy fekete tafota-kis formáknak-is törvényt szabtak, és neveket adtak. Hallyuk azért mondom pedig, hogy *Szilágyi* Uram, a mint meg ígértem, uyságot vihessen haza *Camilla* Asszonynak. Eredetitül kezdem. (731.)

Idézetünk a francia hölgyek korabeli kozmetikai divatjáról, a szépségtapaszkokról szóló fordítás bevezetése. Faludi sok szót meghagy francia eredetiből, így magát a „mouche” szót is, amely játékosan utal a bőr szépségét és fehérségét kiemelő fekete foltocskára, melynek magyar megfelelőjét nem tudja megadni. A francia „szakszavak” elvezetnek a forráshoz, François Gayot de Pitaval (1673–1743) anekdotagyűjteményéhez, amely 1723-ban jelent meg először, hat kötetben: *Bibliothèque des gens de cours, ou mélanges curieux de bons mots d’Henri IV, de Louis XIV, de plusieurs princes et seigneurs de la cour, et autres personnes illustres*.²⁸ A párizsi divat hóbortját kifigurázó bemutatás más korabeli gyűj-

27 A *vér-szem* jelentése ‘merészség’ – vö. *uo.*, 1171 (Szójegyzék). Talán érdemes itt *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában* megadott korabeli jelentést pontosan idézni: „nem vált eredményen felbátorodva merésszé válik” (Bp., Akadémiai, 1976, III, 1123).

28 François GAYOT DE PITAVALE, *Bibliothèque des gens de cour ou mélange curieux de bons mots de Henri IV et de Louis XIV* című könyvének elektronikus változata az 1732-es kiadás alapján készült: <http://archive.org/stream/bibliothequedesg00pitagoog#page/n75/mode/1up>. A Faludi Ferenc fordításának megfelelő szöveg címe a marginálián: „Sur les mouches que mettent les Dames” (V, 60–61).

teményben is előfordulhatott, a fordítás mindenesetre meglehetősen szöveghű. A egyes kötet készítője, Pitaval párizsi jogtudós neve egy másik gyűjteményes kötetnek köszönhetően vált ismertté, amelyben híres bűnügyeket közölt. Ebből a válogatásból a század végén Friedrich Schiller készített német fordítást, magyarra a 19. század közepén fordítanak belőle, kései magyar visszhangja az 1966-ban megjelent *Magyar ponyva Pitaval*.²⁹

A mai kozmetikában még mindig továbbélő divat³⁰ XIII. Lajos uralkodása alatt kezdődött Párizsban, és éppen a rokokó idején hódított igazán, amikor valóságos nyelvet képezett, amely a „tsintalan Dámák” csábítási szokásainak felelt meg. Ezt a részt fordítja le Faludi Ferenc, igazi rokokó témát, rokokó bájjal. A szépségflastromok divatjának bemutatását Hollósi Camilla asszonynak szánja, akinek ízlését nehéz kielégíteni. Camilla maga is elbeszélő a korábbi részekben, amelyekben bátran védelmezi a női erényeket, és ellenkezik a nők tisztességét kártatóan bíráló Báthorival. Tulajdonképpen azért is nem vesz részt az ötödik résztől a beszélgetésekben, mert „belebetegszik” a bírálatokba. Az antikvitás ismert példáit, kivételes erkölcsű nők cselekedeteit idézi visszavágásnak szánt levelében, de ezzel vissza is vonul a társaságból (624–631, 651–652).

A lefordított szöveg történeti bevezetővel kezdődik: először az arc díszítésének indiai eredetét, majd római elterjedését ismerjük meg (ahol Augustus lánya, Julia alkalmazta), azután azt, hogyan terjedt országról országra és végül hogyan vált divattá Franciaországban az írás készültekor. Az „indiai tsillámló legyetskét” (így jelenik meg a „mouche” szó magyarul), amely az előkelőséget és a vonzóerőt kívánta erősíteni, a rómaiak után a divatot átvevő különböző európai országok „fekete tafotával” helyettesítették (730). Ezután olvashatjuk alkalmazásának módját és az arc különböző helyeire illesztett tapasztok nevét (minden esetben franciául és magyarul is), a sajátos elhelyezés jelentését, a rajtuk keresztül megfogalmazott nyelvi játékot, vagyis azt, hogy mit kívánt közölni ilyen módon a hölgy azokkal a férfiakkal, akik érdeklődtek iránta, vagy akiknek érdeklődését szerette volna felkelteni.

Marana fordítása során a pontosság, a játékoság, a könnyedség jellemzi a magyar szöveget. Itt nehezebb dolga van Faludinak. Mégis azt mondhatjuk, hogy egyes szaknak remekül megtalálja a megfelelőjét, és élvezetes, szórakoztató a megfogalmazása. Csak egyetlen példát említünk, a „l’effrontée” – azaz „szemtelen” névvel jelölt ékességet, amelynek az elhelyezéséről és jelentéséről ezt olvassuk fordításában: „ezt az orrokra tapasztyák, boszuságokat, nehezteleseket mutatták véle” (732). A francia szöveg a szépségflastrom alkalmazásának jóval több lehetőségét előadja, mint a magyar

29 Pitaval gyűjteménye *Causes célèbres et intéressantes, avec les jugements qui les ont décidés* címmel jelent meg 1734-től 20 kötetben, francia nyelvű kivonatok készültek belőle a század folyamán, Schiller fordítását 1792–1794-ben adták ki kilenc kötetben. A *Magyar ponyva Pitaval* c. kötet BÉKÉS István munkája, aki könyvében a magyar ponyvairodalomban 1787-től megjelent jogesetek tárát állította össze (Bp., Minerva, 1966).

30 A divat napjainkban reneszánszát éli, a párizsi kozmetikai szalonok a 17–18. században készült illusztrációkkal reklámozzák szolgáltatásaik között a szépségtapaszok elhelyezését és informálnak az általuk kifejezhető nyelvi jelentésről: <http://www.martytattoo.com/#/fr/mouche-et-grain-de-beaute>. (Manapság inkább tetoválják az eredetileg ragasztott foltocskákat.)

fordítás, amelyben az elbeszélő a játékos és hangulatos felsorolásának gyorsan véget vet: „Még sereggel volnának hátra, restelem ide hordani.” Ironikus bírálattal zárja a fordítást: „Ezekből-is ki tettzik: hogy *Paris* városa ebben a hivságban tovább ment az egész vad pogányságnál” (732).

A másodikként említett rövidebb, illetve az előbbi, terjedelme és tartalma szempontjából jelentősebb forrásszöveg tanulmányozásából két következtetést szeretnénk levonni. A Faludi Ferenc szépprózájában helyet kapott fordítások a korabeli francia kultúrában rendkívül járatos, a változatos kiadványokban jó érzékkel szemezgető alkotót mutatnak, aki a magyar nyelvet hajlékonyan, élvezetesen, mindenféle nehézkességtől mentesen alkalmazza a fordításban, ugyanakkor kivételesen figyelve olvasójára.³¹ Elbeszélője az első fordításokat a férfi barátoknak, míg a szépségflastromokról írt részt a nőknek szánja, az utóbbi szövegrész választása játékos és ironikus. Faludi mindkét francia fordításban kivételes könnyedséget mutat a nyelvhasználatban, a szavak használatában, mondatainak megformálásában. Vörös Imre tömören így értékeli jelentőségét: „A rokokó prózafordítások területén rendkívül fontos Faludi teljesítménye: az egyre nehezkesebbé váló dekoratív barokk stílus elutasításával, a mondatstruktúrák megújításával szépprózánknak újabb lehetőségeit nyitja meg, s ez a tény hozzájárul az eredeti szöveg sajátosságait figyelembe vevő fordítások létrejöttéhez.”³²

Utolsó megjegyzésünk általánosságban a forrásokra vonatkozik. A 18. századi magyarországi könyvtárak és fordítások kutatásában a vegyes tartalmú, gyakran kiadásról kiadásra változó szövegű, sok esetben más szerző(k) által kiegészített, gyakran anonim források azonosítása kivételes nehézséget jelent. A szerzők rejtőzködése, a kompilációk korabeli irodalmi elfogadottsága, a bevezetők, jegyzetek, utószavak (gyakran csalóka) játéka, a személyes varázsuk miatt kedvelt műfajok divatja, amelyek között kivételesen fontos a levél, további buktatókat rejtjenek. Ugyanakkor azt is tapasztaljuk, hogy a feltételezhető források a korabeli folyóiratok, szótárak, vegyes gyűjtemények, a kevésbé ismert szerzők munkái és gyakran a rájuk vonatkozó nemzetközi szakirodalom is könnyebben elérhető a digitalizálásnak köszönhetően. A következtetések levonásakor azonban óvatosnak kell lennünk, és a filológiai pontosságot sem szabad feladnunk.

31 Egyetértünk SZAUDER József véleményével: „a 8. Éjtszaka már igazi fordítás, szinte műfordítás”. *I. m.*, 28.

32 *Fejzetek XVIII. századi francia–magyar fordításirodalmunk történetéből*, Bp., Akadémiai, 1987, 189.